

ANTİK ÇAĞ RESMİNDE ENKAUSTİK VE BOYALAR

Somay ONURKAN

İzleri günümüze pek az ulaşan Antik Çağ resmi için eski yazılı kaynakların verdiği bilgi ancak bir ölçüde yardımcı olmaktadır. Plinius, Pausanias, Vitruvius gibi birincil başvuru kaynakları olma özelliğini sürdüren yazarların E n k a u s t i k adı altında bildirdikleri boyama tekniği, Eski Çağ resminde büyük önem taşımaya rağmen, o dönemde nasıl uygulanmış olduğu kesin bir açıklıkla anlatılmamıştır. Sorunları çözmeye yüzyılımızın başında Ernst BERGER girişmiştir. 1904 yılında yayınlanan ve Eski Çağ yazılı kaynaklarına, arkeolojik buluntulara, kimyasal analiz ve kendi incelemelerine dayanarak kaleme aldığı araştırmasında, Antik Çağ resim tekniklerine önemli açıklama ve yorumlar getirmiştir. Bu değerli kitap 1973 yılında tıpkıbasımla çoğaltılarak yeni araştırmacılara sunulmuştur.¹ Son yıllarda, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ünlü İskender Lâhdi'nin üzerinde korunagelen boyalar ve bezeme ile başlayan von GRAEVE'nin çalışmalarında modern teknik yöntemlerin uygulanmasıyla bir çok bilimizin çözümlenmesi beklenmektedir.²

Τέχνη ἐνκαυστική ; yakmak, dağlamak anlamındaki ἐνκαίω (lat. inuro) fiilinden gelir. «*Ceris pingere ac picturam inurere quis primus excogitaverit, constat.*» Plinius 35, 122 deki bu kayda göre, mum boya ile resmetmeyi ve bir resmi yakmayı ilk kez kimin bulduğu bilinmemektedir. Resmin yakılması işlemi ile boya-

1 Ernst BERGER, Die Maltechnik des Altertums nach den Quellen, Funden, chemischen Analysen und eigenen Versuchen, München 1904 (unveränderter Neudruck der Ausgabe von 1904, Walluf bei Wiesbaden 1973).

2 Son yılların çalışmaları konferanslarla açıklanmakta olup henüz yayına geçmemiştir.

nın sürüldüğü yüzeye sağlam bir şekilde bağlanması anlaşılmalıdır. Bu işlemin nasıl yapıldığı hakkında yine Plinius bilgi verir, fakat bu bilgi pek belirgin değildir. «*Encausto pingendi duo fuere antiquitus genera, cera et in ebore cestro, id est vericulo, donec classes pingi coepere. hoc tertium accessit resolutis igni ceris penicillo utendi, quae pictura navibus nec sole nec sale ventisve corrumpitur.*» Plinius 35, 149 'daki bu kayda göre, eski zamanlarda enkaustik resmetme iki çeşitti, mum ile ve fildişi üzerine bir *cestrum* (hakkâk kalemi) ile. Daha sonra savaş gemilerinin resimlendirilmesine başlanmıştır, bununla üçüncü bir tür ortaya çıkar, mum boyalar ateşte eritilerek bir fırça ile kullanılır, gemilerdeki resim ne güneşten, ne tuzlu sudan ne de rüzgârdan zarar görür.

Plinius'un iki tür diye yazdığı enkaustik, Loeb Classical Library edisyonunda³ s. 370 a'daki açıklamada doğru yorumlanmış olmalıdır. «*Cestrum*» sözcüğünün 35, 147'de geçtiği belirtilerek burada anılan iki tür enkaustik resimden birinin ahşap üzerine mum ve hakkâk kalemi ile, diğerinin fildişi üzerine mum ve hakkâk kalemi ile yapılmış olduğu anlaşılmalıdır. Üçüncü türde ise fırça kullanılır.

Enkaustik resimlerin çeşitli etkenlere dayanıklılığı ise, bu kayıtlarda açıkça belirmektedir. Yalnız gemilerde değil, hamam duvarlarında da yer aldığını yine Plinius'dan öğrenmekteyiz. «*Agrippa certe in thermis, quas Romae fecit, figlinum opus encausto pinxit in calidis reliqua albario adornavit*» Plinius 36, 189 : Agrippa Roma'da inşa ettirdiği hamamların sıcak odalarını enkaustik resimlerle bezeli toprak levhalarla kaplattı, diğer odaları beyaz stüko ile. Roma hamamları uzun süre kullanılan ve sürekli onarım gören yapılar olduğundan enkaustik resimlerin yerine daha sonra mozaikler geçmiştir.⁴

Enkaustik tekniğinde boyanmış resimler, önceleri küçük ölçüde levhalar üzerinde yer alıyor olmalıydı. Bu teknikte boya an-

3 PLINY, Natural History, with an English Translation in Ten Volumes, Vol. IX Books xxxiii-xxxv by H. RACKHAM, The Loeb Classical Library, London, Cambridge, Massachusetts 1952.

4 PLINY, Natural History, with an English Translation in Ten Volumes, Vol. X, Libri xxxvi-xxxvii by D. E. EICHHOLZ, The Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. London 1971; krş. BERGER, op. cit. 187.

cak kuru bir yüzeye sürülebilir, nemli bir yüzeye uygulanamaz. Kuru duvar yüzeylerinde ve mermer üzerinde enkaustik kullanılabilmiştir. Atinalı ressam Nikias, Praksiteles'in mermer heykellerini boyamakla ün kazanmıştı,⁵ ve enkaustik tekniği uygulamış olmalıydı. Bu teknikte boyanın bağlayıcı maddesi öyle anlaşılıyor ki, ısı verildiği ya da dağıldığı zaman eriyen mum «cera» olmuştur.

Bilinen buluntular arasında Fayum'dan hellenistik mumya portreleri ve bir çok levha resim, bu tekniğin günümüze ulaşan örnekleridir.⁶ Mısır mumya portreleri ölünün baş kısmında mumya ile bağlanan ve onun çehresini yansıtan resimlerdir. Bunların çoğu tahta levha üzerine, bazıları bez üzerine resmedilmiştir. En eskileri Ptolemaioslar zamanına tarihlenen bu portre resimleri m.s. 392'de Theodosius Edikt'i ile son bulurlar.

Antik Çağ ressamının renk skalası pek geniş değildir. Beşinci ve Dördüncü yüzyıl ressamlarının büyük eserlerini sayılı renklerle yaratmış oldukları anlaşılıyor. Polygnotos, Mikon, Zeuxis ve çağdaşları, Apelles, Aetion, Melanthios, Nikomakhos gibi ünlü ressamlar dört renk ile çalışmışlardı. Bu dört renk beyaz (melinum), sarı (Attika sil'i, ocker), kırmızı (Pontus sinopis) ve siyah (atramentum) dır.⁷ Ressamların dört renkle çalışmasına rağmen, kuşkusuz ana renkler ve bunların karışımından elde edilen ara renkler de biliniyordu. Bu renkleri veren boyaların yapımında çok çeşitli malzemeden yararlanılmıştır. Doğada bulunan toprak boyalar, bitkilerden elde edilen boyalar ve yapay boyalar üzerine, başta Plinius ve Vitruvius olmak üzere Dioscorides, Plutarchus, Theophrastus geniş bilgi vermektedir. Bu bilgiler günümüz araştırmacıları tarafından yorumlanıp değerlendirilmektedir.⁸

Doğal boyalar Plinius'da sinopis, rubrica paraetionium, melinum, eretria, auripigmentum olarak sıralanır, geri kalan renkler ise yapay boyalardan ve bunlardan vilioribus ochra, cerussa usta,

5 Plin. 35, 133.

6 BERGER, op. cit. s. 197 vd, tekniğin nasıl uygulandığını ve çeşitlerini çözümlenmeye çalışmıştır.

7 Plin. 35, 50.

8 BLÜMNER, Tech. und Terminol. der Gewerbe und Künste der Griechen und Römer IV, s. 465 vdd.; ayrıca krş. BERGER, op. cit. s. 255 vdd.

sandaraca, sandyx, Syricum, atramentum adları bildirilir.⁹ Vitruvius'da ise Yunanlıların ochra dedikleri sil (sarı), rubricae (kırmızı) Sinop, Mısır ve Balear adalarında ve Lemnos'da elde edilen çeşitleri ile, paraetonium ve melinum (beyaz), creta viridis (yeşil) auripigmentum (orpiment), sandaraca (kırmızı arsenik) doğal boyalar olarak sıralanmıştır.¹⁰ Yapay boyaların nasıl hazırlandığına dair, Vitruvius kitabında altı kısa bölüm ayırmıştır.¹¹ Bunlardan minium (zincifre), chrysocolla (yeşil), armenium (mavi), indigo (çivit), aeruca (kurşun beyazı), sandaraca (kırmızı arsenik), purpura (erguvan) hakkında ayrıntıya inen açıklamaları içermektedir.

Bütün bu yazılı kaynaklarda verilen bilgileri göz önünde tutarak başlıca renkleri ve bunların nasıl elde edildiklerini şu şekilde sıralayabiliriz :

Beyaz

Beyaz renk özellikle bulunup çıkarıldığı yere göre adlandırılmıştır.

Melinum : Μηλία (Melos beyazı) dört esas renkten biridir. Plinius, en iyisinin Melos adasında elde edildiği, Samos adasında çıkanın yağlı olduğu için ressamlar tarafından kullanılmadığını bildirir.¹²

Eretria terrae : Euboae adasındaki Eretria'dan elde edilen bu toprak boya kül renklidir. Plinius bu rengi Nicomachus ve Parrhasius'un kullandığını da kaydetmiştir.¹³

9 Plin. 35, 30.

10 Vitruv. VII, 7; Vitruvius'un Almanca ve Türkçe çevirileri göz önünde tutulmuştur. VITRUV, Zehn Bücher über Architektur, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Curt FENSTERBUSH, Darmstadt 1964; VITRUVIUS, Mimarlık Üzerine On Kitap, çeviri Dr. Suna GÜVEN, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990.

11 Vitruv. VII, 8-14.

12 Plin. 35, 37.

13 Plin. 35, 38.

Cerussa (üstübeç) : kurşun ve sirke ile hazırlandığı anlatılmıştır.¹⁴ Doğal «cerussa» toprağının Smyrna'da Theodotus'un arazisinden çıkarılmış olduğu yazılıdır.¹⁵ Yanmış cerussa, rastlantı sonucu bulunmuş ve Nikias tarafından kullanılmıştır. Bu renk gölgelemede gerekliydi.

Paraetonium : Mısır'da bir yerden adını alan bu rengin çamurla karışmış deniz köpüğünden oluştuğunu ve bu nedenle içinde küçük kabuklar bulunduğunu anlatmıştır Plinius.¹⁶ Beyazların en yağlısı ve sıva için en uygun olanıdır. Duvarlarda, resim yüzeyinin hazırlanmasında astar boya olarak kullanılmıştır.¹⁷

Creta Selinusia : dalgalı beyaz renktir. Resimde kadın teninin parlaklığını vermekte kullanılırdı.¹⁸ Bu beyaz toprağın Kilikia'dan mı, yoksa Sicilya'daki Selinus'dan mı elde edildiği bilinmiyor.

S a r ı

Ochra, Sil, ὄχρα : parlak sarı, aşı sarısı doğal olarak elde edilen bir boyadır.¹⁹ Bir çok yerde çıkar, fakat en iyisi Attika'da bulunmuştur. Attika sarı toprak boyasını dört renk ustaları kullanmışlardır.²⁰

Auripigmentum : zırnık sarısı doğal boyalar arasında sayılır.²¹

Viola arida : sarı menekşeler, Attika sarı renginin benzerini elde etmek için yapay boya olarak hazırlanmıştır.²² Kuruyup sararmış menekşeler bir kap suda kaynatılır ve bir bez içinde sıkılıp süzülükten sonra çıkan sıvı tebeşirle karıştırılır ve istenen sarı renk bulunur.

14 Vitruv. VII, 12.

15 Plin. 35, 37-38.

16 Plin. 35, 36.

17 BERGER, op. cit. s. 260.

18 Plin. 35, 46 ve 48.

19 Vitruv, VII, 7; Plin, 35, 36.

20 Plin. 35, 50.

21 Plin. 35, 30.

22 Vitruv. VII, 14.

KIRMIZI ve Mor

Bilinen en eski renk olan kırmızı (rubrica)'nın çok çeşiti vardır, büyük ölçüde demir oksitli topraklardan elde edilir.

Sinopis : Bu kırmızı toprak boya, ilk defa Pontus bölgesindeki Sinop'da bulunduğundan ötürü bu adı almıştır. Mısır, Afrika, ve Baliaribus (Balear adaları)'da da elde edilirdi, fakat en iyisi Lemnos ve Kappadokia'da çıkardı.²³

Ayrıca Plinius, Sinopis'in soluk/donuk kırmızı ve kırmızimsı renkte üç çeşidi olduğunu bildirir.²⁴

Cinnebaris : Plinius'un Theophrastus'dan yaptığı alıntıya göre (de lap. 59, 58), Cinnebaris Kallias adında bir Atinalı tarafından bulunmuştur.²⁵ Kallias gümüş madenlerindeki kırmızı kumun yakılması ile altın elde edilebileceğini düşünerek bu boyayı bulmuştu. En iyisi Ephesos yöresinde çıkardı.

Minium, miltos : Parlak kırmızı, zincifre, Vitruvius'da iki bölüm içinde anlatılmıştır.²⁶ Ephesos'da Cilbia topraklarında bulunduğu söylentisi kaydedilmiştir. Demir filizini andıran kırmızı bir madenden cıva ve zincifre elde edilebilirdi.

Sandaraca : (Kırmızı arsenik) : Vitruvius'da kırmızimsı sarı renkte sandaraca doğal boyalar arasında sayılır. En iyisinin Pontus'da Hypanis nehri yakınlarında çıkarıldığı bildirilmiştir.²⁷ Plinius'da ise Kızıldeniz yöresinde bulunduğu, fakat oradan getirilemediği için yapay olarak hazırlandığı kaydedilmiştir.²⁸ Bu işlemde cerussa (beyaz kurşun) alev rengini alıncaya kadar ocakta ısıtılırdı.²⁹

Purpurissum : En değerli boyalardan biridir.³⁰ Boyanın hazırlanmasında eflâton renkli deniz kabuklarından yararlanılır.

23 Plin. 35, 31, 33 ve 36.

24 Plin. 35, 31.

25 Plin. 33, 113.

26 Vitruv. VII, 8 ve 9.

27 Vitruv. VII, 7.

28 Plin. 35, 39.

29 Vitruv. VII, 12.

30 Plin. 35, 44; Vitruv. VII, 13.

Demir aletler ile kabukları dövülmesi sonucunda mor renkte bir sıvı çıkar. Güney ülkelerdeki kabuklar kırmızı, doğu ve batıdakiler menekşe renginde, Pontus ve Gallia'dakiler siyah renktedir.

Sandyx : Cerussa ile kırmızı ochra, eşit miktarda karıştırılıp yakılırsa ortaya çıkar.³¹

Syricum : Yapay boyalar arasında sayılan syricum, sinopis ve sandyx'in karışımından elde edilir.³²

M a v i

Bu rengin elde edilmesinde en çok bakır madeninden yararlanılmıştır, ayrıca bitkilerden de mavi renk çıkarılmıştır.

Indicum (indigo) = Hindistandan getiriliyordu, adını buradan almıştır.³³ Plinius'un verdiği bilgiye göre kamışların üzerinde biriken yapışkan maddeden elde ediliyordu.³⁴ Toplanan madde, kalburdan geçirilerek ayrılırsa siyah olur, fakat sulandırılırsa erguvan ve mavi renklere dönüşürdü. Plinius bu maviyi resamların gölgeyi ışıktan ayıran çizgilerde kullandıklarını da bildirmektedir.³⁵

Armenium : Armenia'dan geldiği için bu adı almıştır.³⁶ Lapis Lazuli'nin öğütülmesi ile elde edilir. Ecza olarak saç ve özellikle kirpikleri beslemekte kullanılmıştır.³⁷

Caeruleum : Bir çeşit kum olan bu mavi boyayı Plinius kaydetmiştir.³⁸ Eskiden üç çeşiti bulunduğunu belirtir. Geldiği yere göre adlandırılmış olmalıdır. Bunlardan Aegiptium üst derecede mavidir. Scythium ise, su ile kolayca karışır. Açık ya da koyu, kaba ya da ince dört çeşiti vardır. Cyprium ise en beğenilen mavidir.

31 Plin. 35, 40.

32 ibid.

33 Vitruv. VII, 9.

34 Plin. 35, 46.

35 Plin. 33, 163.

36 Vitruv. VII, 9.

37 Plin. 35, 30 ve 47.

38 Plin. 33, 161.

Puteolanum : Mısır'ın mavi cam hamuru rengi,³⁹ cam bakırından yapay mavi renktir. Bu mavi Vestorius tarafından taklit edilmek istenmiştir. Puteoli'de kurduğu imalathanede çeşitli işlemlerden geçirerek bu mavi boyayı üretmiştir.⁴⁰

Yeşil

Bu rengin elde edilmesinde de bakır madeninden yararlanılmıştır.

Chrysocolla : Doğal malahit ya da bakır yeşilinin en iyisi Makedonya'dan geliyordu.⁴¹ Malahit'in ezilmesi sonucunda elde edilirdi.⁴²

Appianum : Yeşil topraktan çıkarılan bu boya ile chrysocolla benzeri bir renk elde ediliyordu.⁴³

Creta vridis : Vitruvius yeşil kalkerin bir çok yerde bulunduğunu, fakat en iyisinin Smyrna'da çıktığını bildirmiştir.⁴⁴ Yunanlar buna «Theodoteion» adını vermişlerdi, çünkü ilk olarak Theodotus adlı birinin arazisinde bulunmuştu. Plinius ise yeni bulunmuş ve ucuz elde edilebilen bir boya olduğunu yazar.⁴⁵

Aerugo, aeruginis (verdigris) : Bakır pası rengi olan bu boya çeşitli yollardan elde edilir. Bakırın eritildiği taştan kazınarak çıkarılır ya da bakır ve sirke ile hazırlanırdı.⁴⁶

Siyah

Atramentum : Siyahın pek çok çeşiti vardır ve yapay boyalar arasında zikredilir.⁴⁷ Bununla beraber doğrudan doğruya, toprak-

39 Plin. 33, 161 ve 162.

40 Vitruv. VII, 11.

41 Vitruv. VII, 9.

42 Plin. 33, 89.

43 Plin. 35, 48.

44 Vitruv. VII, 7.

45 Plin. 35, 48.

46 Plin. 34, 110.

47 Plin. 35, 41; Vitruv. VII, 10.

tan çıkarıldığı gibi, odun türlerinin ve benzerlerinin yakılması sonucunda da elde edilir. Çıra kurumu ve sert odunların yakılmasından çıkan kurum, siyah boya yapımında önde gelir.

Siyah renk şarap tortusundan da çıkarılırdı.⁴⁸ Polygnotos ve Mikon gibi ünlü ressamlar, siyah boyayı üzüm zarından yapmışlardı. Buna «*triginon*» üzüm tortusu mürekkebi denirdi.⁴⁹ Ayrıca Apelles'in fildişini yakarak siyah bir renk olan «*elephantinum*»u bulduğu bildirilir.⁵⁰

Yazı mürekkebi «*atramentum librarium*» reçine ve çıra kurumundan, «*atramentum sepiae*» ise mürekkep balığından elde edilirdi⁵¹.

48 Vitruv. VII, 10.

49 Plin. 35, 42.

50 ibid.

51 BERGER, op. cit, s. 262.